

РЕГІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА: АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Лендєл М.А.
Волощук Н.Ю.
Черевко М.Й.

У статті проаналізовано показники розвитку підприємництва чотирьох областей прикордонного Карпатського регіону. Досліджено діяльність суб'єктів малого бізнесу Закарпатської області. Окреслено основні напрями та завдання розвитку підприємництва на перспективу.

Ключові слова: регіональне підприємництво, малий бізнес, моніторинг, розвиток інфраструктури, підприємництво.

ВСТУП

Здійснювані в Україні економічні реформи є головною умовою становлення та розвитку підприємництва. Підприємництво - це самостійний і незмінний елемент ринкової економіки, який істотно впливає на структурну перебудову в економіці країни, робить певний внесок у зростання загальних обсягів виробництва товарів і послуг, роздрібного товарообігу, сприяє економії та раціональному використанню ресурсів. Забезпечує вагомі стимули до інноваційних процесів й високоєфективної праці.

В Україні підприємництво характеризується стадіями становлення і розвитку. Особливого розвитку набули малі та середні підприємства. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» (2008 р.) малими підприємствами визнають суб'єкти господарювання (незалежно від форми власності) в яких середньооблікова кількість працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує 70 млн.грн.

За кількістю малих підприємств у розрахунку на 10 000 осіб наявного населення (75 підприємств у 2009 р.) Україна значно відстає від країн Європейського Союзу. Кількість найманих працівників на малих підприємствах складає 2067,8 тис. осіб або 9,3% економічно активного населення [4,с.306,358]. В Закарпатській області на 10000 осіб наявного населення припадає 57 малих підприємств, на яких зайнято 38,2 тис. осіб або 6,5% економічно активного населення. Вище викладене свідчить про значний потенціал для розвитку підприємництва як в Україні в цілому, так і в Закарпатті зокрема.

Вивченню проблематики функціонування малого підприємництва в Україні присвятили свої статті науковці Є.Бойко, З.Варналій, А.Даниленко, М.Долішній, С.Злупко, М.Козоріз, О.Кужель, І.Лукінов, І.Михасюк, С.Мочерний та ін. В регіональному зрізі заслуговують на увагу дослідження з проблем становлення та розвитку малого підприємництва науковців М.Бойка, В.Варцаби, О.Голубки, Т.Климко, М.Лендела, В.Мікловди, М.Пітюлича, М.Руцака та ін. Разом з тим, актуальними є подальші дослідження у сфері підприємництва різноукладних господарських утворень в контексті трансформаційних процесів в економіці регіону.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За останні роки Закарпатська область перейшла від тривалого спаду до певного економічного зростання. В економічній сфері відбулися структурні і якісні зміни, утверджуються нові форми власності і господарювання, зроблені акценти на стимулювання залучення інвестицій, ефективне використання власного природно-ресурсного потенціалу, створення конкурентного середовища через сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, що дозволило досягнути певної стабілізації в економіці та забезпечення економічного зростання в регіоні.

У соціально-економічній ситуації в Закарпатті відбулися значні зміни організаційно-правових та форм власності суб'єктів господарювання, структури економіки за видами діяльності. Сьогодні в області функціонує 41 установа банків та їх філій, понад вісім десятків страхових організацій та їх філій, понад три десятки кредитних спілок та їх організацій, 280 суб'єктів у сфері надання послуг по операціях з нерухомістю. Створено умови для розвитку малого підприємництва. Цьому сприяють 12 агентств регіонального розвитку, 8 бізнес-центрів, 2 бізнес-інкубатори, 6 фондів підтримки підприємництва. В області продовжуються процеси приватизації, подальшого здійснення земельної реформи та реструктуризації в аграрному секторі. Все це безпосередньо впливає на суспільно-політичну та соціально-економічну ситуацію в регіоні. Протягом

Лендєл Михайло Андрійович, д.е.н., професор, завідувач кафедрою міжнародних економічних відносин УжНУ
Волощук Надія Юрївна, доцент кафедри економіки та підприємництва Карпатського інституту підприємництва, м.Хуст.

Черевко Максим Йосипович, здобувач кафедри економіки, менеджменту і маркетингу УжНУ

останніх шести років, включно до 2008 р. в області спостерігались одні з найвищих в Україні темпи промислового виробництва, що забезпечило перевищення рівня обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) 2000 року в у 6,7 рази [4,с.284]. В цілому, суб'єктами господарювання області у 2009 р. забезпечено обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) на суму 21772,1 млн. грн., що складає 0,7% показника по Україні [1,с.10].

Отже, специфіка економіки Закарпатської області в тому, що майже у всіх сферах діяльності переважають малі та середні підприємства, які, швидко пристосувались до нових ринкових умов, сприяли структурній перебудові економіки, формуванню конкурентного середовища, зробили вагомий внесок у вирішенні проблем зайнятості.

Місце і частка підприємницьких структур Закарпатської області в загальноукраїнських та показниках підприємницької діяльності областей Карпатського регіону відображені в таблиці 1.

Згідно даних таблиці 1, в Україні в структурі підприємницької діяльності 6,3% займають великі та середні підприємства, а в областях Карпатського регіону переважають малі підприємства. Частка малих та середніх підприємств у загальному обсязі реалізованої промислової продукції в Україні складає 68,8%. У 2009 р. суб'єктами підприємницької діяльності Карпатського регіону реалізовано продукції (робіт, послуг) на суму 137150,9 млн. грн. або 5,0% реалізації по Україні. У Закарпатській області частка кількості зайнятих працівників по відношенню до кількості зайнятих по Україні становила 1,3%, з них найманих працівників - 1,5%.

Упродовж останніх п'яти років в області спостерігається тенденція до зростання частки фізичних осіб-підприємців в забезпеченні обласного обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг). Зокрема., за 2009 р. вона становила 24,3% обласного показника.

Таблиця 1 Порівняльні основні показники роботи підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності України, в тому числі областей Карпатського регіону, 2009 р. [1,с.14]

		Україна	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
1.	Кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення, од.	88	60	60	83	53
	В тому числі: великі підприємства	0	0	0	0	0
	середні підприємства	5	3	3	4	3
	малі підприємства	75	57	57	79	50
2.	Частка підприємств у загальній кількості, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	В тому числі: великі підприємства	0,5	0,1	0,2	0,3	0,2
	середні підприємства	5,8	4,8	4,2	5,0	5,1
	малі підприємства	93,7	95,1	95,6	94,7	94,7
3.	Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	8274,8	104,6	106,4	421,7	69,9
	В тому числі: великі підприємства	3278,7	16,2	19,5	155,2	8,9
	середні підприємства	2844,1	50,2	45,2	138,8	33,3
	малі підприємства	2152,0	38,2	41,7	127,7	27,7
4.	Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн.	1789,23	1248,83	1231,38	1507,60	1222,71
5.	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн. грн.	2740778,5	16411,7	24747,6	85489,1	10502,5
	В тому числі: великі підприємства	1249361,4	5121,6	8607,4	40106,9	2654,6
	середні підприємства	1034749,3	7205,6	10910,9	29307,5	4859,7
	малі підприємства	456667,8	4084,5	5229,3	16074,7	2988,2
6.	Валові капітальні інвестиції, млн. грн.	172863,3	1218,4	2342,3	6639,8	709,3
	В тому числі: великі підприємства	89059,3	277,5	718,5	2552,9	152,3
	середні підприємства	49752,5	350,6	1068,9	2162,0	339,4
	малі підприємства	34051,5	590,3	554,9	1924,9	217,6
7.	Витрати на інформатизацію, млн. грн.	6947,7	23,3	26,9	245,2	8,8
8.	Фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування, млн. грн.	-6167,2	-350,4	-660,4	-1509,3	-368,0
	В тому числі: великі підприємства	19877,4	36,7	305,1	-35,9	-13,5
	середні підприємства	-4834,7	-121,3	-700,6	24,8	-199,7
	малі підприємства	-21209,9	-265,8	-264,9	-1498,2	-154,8
9.	Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності, %	3,3	1,7	-3,0	1,7	0,8

Аналогічна тенденція намітилась щодо показника кількості зайнятих працівників, у якому частка фізичних осіб-підприємців склала майже половину від показника суб'єктів господарювання. В загальній кількості суб'єктів господарювання частка фізичних осіб-підприємців у 2009 р. становила 88,6%, підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності - 11,4%.

Стало знижується кількість найманих працівників (включаючи штатних і позаштатних) на підприємствах області. У порівнянні з 2008 р. вона зменшилася на 8,4% і склала 103,5 тис. осіб. При цьому, середньомісячна заробітна плата найманих працівників зростає і за 2009 р. становила 1248,83 грн., що більше попереднього року на 5,8 в.п. або на 68,39 грн., але Серед областей Західного регіону за рівнем середньомісячної заробітної плати найманих працівників область посідає третє місце після Львівської (1507,60 грн.) та Рівненської (1271,26 грн.) областей. Однак, рівень середньомісячної заробітної плати в порівнянні із загальноукраїнським показником на 540,4 грн. або на 30,2% нижче.

Вперше за останні п'ять років за результатами структурного спостереження за 2009 р. у порівнянні з попереднім роком спостерігався спад обсягу реалізованої підприємствами-суб'єктами підприємницької діяльності продукції (робіт, послуг). За 2009р. він становив 16411,7 млн. грн.. При цьому його частка у загальному обсязі підприємствами продукції (робіт, послуг) по Україні упродовж останніх трьох років залишається незмінною і складає 0,6%.

В економіці краю показник обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) на 48,7% забезпечили підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів, предметів особистого вжитку, на 35,6% - промислові підприємства. Однак, протягом останніх трьох років частка реалізованої промисловими підприємствами продукції (робіт, послуг) у обласному показнику у 2009р. скоротилася до 4,4 в.п.. Спад промислового виробництва спричинила економічна криза, в результаті якої уповільнився розвиток пріоритетної для регіону машинобудівної галузі.

За розмірами підприємств традиційно понад третину загального показника обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) області забезпечили великі

підприємства, 43,9% - середні, майже четвертину - малі. При цьому намітилася тенденція до зростання частки малих підприємств у зазначеному загальнообласному показнику. За адміністративно-територіальним поділом найвагомий внесок до обласного показника обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) вкладено підприємствами обласного центру, м. Мукачеве та Ужгородського району. На всі інші райони та міста обласного значення припадає п'ята частина обсягу реалізованої підприємствами області продукції (робіт, послуг).

Витрати на реалізацію продукції (робіт, послуг) підприємств області у 2009 р. склали 15515,1 млн. грн., і були нижчими за обсяг реалізованої ними продукції (робіт, послуг) на 896,6 млн. грн. У структурі операційних витрат в розрахунку на гривню реалізованої продукції витрачено 94,5 коп. або на 3,2 коп. нижче проти 2008р.

Особливе місце в розвитку економіки області займає малий бізнес, який є найбільш демократичним інститутом ринкової економіки, забезпечує значну частку валової доданої вартості, збільшує кількість робочих місць, стимулює конкуренцію, сприяє отриманню прибутку. Саме у період глибокої економічної кризи, коли більшість підприємств через розірвані економічні зв'язки не працювали, почали створюватись більш гнучкі в ринковій економіці малі та середні підприємства, спрямовані на використання власної мінерально-сировинної бази - це підприємства по переробці деревини, розливу мінеральної води. У харчовій промисловості найбільше підприємств було створено у хлібопеченні. Підприємства легкої промисловості, які також є невеликими в області, зуміли вижити за рахунок давальницької сировини. Найбільш вагому роль малий та середній бізнес відіграє у таких сферах діяльності як готелі та ресторани, торгівля, транспорт, будівництво, сільське господарство, харчова промисловість та перероблення сільськогосподарської продукції.

В області функціонують підприємства різних форм власності: державної, приватної, державно-корпоративної, комунальної і комунально-корпоративної. Основні показники діяльності малих підприємств Закарпатської області відображено в таблиці 2.

Таблиця 2 Основні показники діяльності малих підприємств Закарпатської області за 2000, 2005-2009 роки [2,с.318], [3,с.301]

Показники	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість малих підприємств, одиниць	5843	7802	7796	7564	7602	7610
у% до попереднього року	103,3	103,2	99,9	97,0	100,5	100,1
на 10 тис. наявного населення	46	63	64	63	51	57
у % до загальної кількості підприємств-суб'єктів господарювання	82,0	92,4	92,1	92,0	92,6	92,6
Середня кількість найманих працівників на малих підприємствах, осіб	41666	36723	38671	33283	38371	37063
у % до попереднього року	105,8	92	93,7	99,0	100,2	96,6
у розрахунку на одне підприємство, осіб	7	5	5	5	6	5

Кількість малих підприємств, що реалізовували продукцію та надавали послуги, одиниць	3402	3926	3800	3761	3706	3670
у % до загальної кількості малих підприємств	58	50,3	48,7	49,7	48,7	48,2
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) у діючих цінах відповідних років (без ПДВ та акцизу), тис. грн.	654065	1188834	2974333	3546176	4548511	4084500
у % до загального обсягу реалізації продукції (робіт, послуг) по економіці області	22,9	11,2	25,1	22,7	23,9	24,9
Витрати з реалізованої продукції (робіт, послуг), тис. грн.	369,082	1178746	1320148	1497128	436951	3812683
Оборотні кошти, тис. грн.	460441	880341	1043661	1402810	2743646	2664766
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, збиток (-), тис. грн.	8577	-7366	-82396	-3753	-248163	-265795
Прибуткові підприємства, питома вага в загальній кількості, відсотків	72,3	80	81	81,3	75,2	75,2
сума прибутку, тис. грн.	59626	73261	74664	151995	197012	149464
Збиткові підприємства, питома вага в загальній кількості, відсотків	27,7	20	19	18,6	24,8	24,8
сума збитків, тис. грн.	51049	80627	157060	155748	445175	415259
Дебіторська заборгованість, тис. грн.	236823	491629	610506	786266	1695101	1653224
Кредиторська заборгованість, тис. грн.	363233	617770	677867	1047938	2324171	2659822

Кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення області складає 57 одиниць. Найбільш чисельними за кількістю підприємств є обласний центр та міста обласного значення (від 88 до 190 одиниць), від 26 до 76 одиниць на 10 тис. осіб наявного населення налічується їх у Берегівському, Велико-Березнянському, Виноградівському, Воловецькому, Іршавському, Мукачівському, Перечинському, Свалявському, Тячівському та Ужгородському районах, найменше – у Хустському районі (16 суб'єктів).

На малих підприємствах області у 2009 р. було зайнято понад 37,0 тис. найманих працівників, що на 4,6 тис. менше проти показника 2000 р. В аналізованому році обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств всіх видів економічної діяльності становив 3953,9 млн. грн., що у 6 разів перевершує реалізацію 2000 р. Підприємствами малого бізнесу реалізовано 59,1% продукції (робіт, послуг) від обсягу реалізації здійсненої підприємницькими суб'єктами промисловості та сільського господарства, і 24,3% від загального обсягу реалізації в цілому по економіці області. Значно вищою є їх частка у сфері операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу, надання послуг підприємцям – 69,4%, готельно-ресторанного господарства – 68,7%, будівництва – 51,6%, транспорту та зв'язку – 42,6% [3, с.306].

Слід зауважити, що існують проблемні тенденції діяльності суб'єктів господарювання малого бізнесу: значна частка, близько 50% з них, повідомили про свою діяльність, однак в дійсності свою роботу не розпочинали. Проти показника 2005 р., в період активного створення підприємств малого бізнесу (7802 одиниць), у 2009 р. кількість тих, що реалізовували продукцію та надавали послуги склала 48,2%. Другою проблемою є питома частка збиткових підприємств. Про це свідчать невтішні фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування

малих підприємств: у 2009 р. 75,2% малих підприємств одержали прибуток 149,5 млн. грн., а збиток 24,8% з них становив 415,2 млн. грн. [3, с.301].

Разом з тим, саме розвиток малого та середнього бізнесу сприяв створенню за останні п'ять років близько 100 тис. робочих місць, що дозволило знизити рівень безробіття. Розвиток малого підприємництва сприяє і зростанню заробітної плати. Середньомісячна заробітна плата найманих працівників малих підприємств за видами економічної діяльності у 2009 р. складала 963,91 грн., а у галузі будівництва й діяльності транспорту та зв'язку – понад 1100 грн. Порівняно з 2009 р. заробітна плата на малих підприємствах всіх видів економічної діяльності зросла більш ніж у два рази [3, с.317].

Моніторинг і оцінка фінансового стану діяльності малих форм господарювання області засвідчує необхідність удосконалення їх структури, розробки і реалізації територіальних цільових комплексних програм стратегічного управління підприємствами, що сприятиме підвищенню ефективності господарювання і соціально-економічного розвитку регіону.

У розробленій Стратегії економічного і соціального розвитку наголошено на створенні умов з метою посилення конкурентних переваг економіки регіону. Ставиться завдання перетворення області в регіон розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки, яка потребує активізації підприємницької діяльності. В заходах реалізації Стратегії передбачено:

- розробка та впровадження системи захисту внутрішнього ринку та стимулювання вітчизняного виробника;

- запровадити механізми здорової конкуренції та поступової ліквідації тінювого сектору,

- ініціювати збереження пілг для підприємств в СЕЗ та ТПР лише за умови реалізації інноваційних проектів:

- провести моніторинг стану адміністративних, економічних і інших бар'єрів, які перешкоджають розвитку малого підприємництва в різних вилах діяльності;

- сприяти поширенню інформації щодо можливостей розвитку підприємництва в регіоні [5,с.28].

Перелічені заходи потребують забезпечення відповідних умов створення, розвитку і удосконалення інфраструктури підтримки підприємництва. Першочерговими є наступні завдання:

- сприяти підприємствам у розвитку інфраструктури внутрішньою і зовнішнього ринків промислової продукції шляхом створення оптових складів, сервісних центрів, лізингових компаній, дилерських фірм та інших об'єктів інфраструктури;

- заохочувати підприємства до відкриття за кордоном своїх представництв, надання допомоги вітчизняним товаровиробникам у виході на зовнішні ринки через систему торговельно-економічних місій за кордоном:

- сприяти паланню кредитів для суб'єктів господарювання на інвестиційних умовах;

- сприяти розробці та реалізації єдиної корпоративно-інформаційної системи;

- розробити та реалізувати Програму фондового ринку в Закарпатській області;

- сприяти формуванню консалтингового центру та мережі центрів технічної підтримки суб'єктів фінансового ринку;

- сприяти зниженню територіальної диспропорції у розвитку інфраструктури підтримки малого бізнесу [5,с.34].

ВИСНОВКИ

Наукові дослідження теоретичних і прикладних засад розвитку підприємництва в регіоні свідчать про необхідність забезпечення підприємницької діяльності шляхом реалізації стратегічних напрямів досліджуваної сфери, а саме:

- систематичного поглибленого моніторингу і SWOT – аналізу проблем функціонування діючих в регіоні підприємницьких структур різних форм власності і форм господарювання;

- визначення і забезпечення функціонування найбільш ефективних для регіону напрямів в розвитку підприємництва, зокрема в пріоритетних видах економічної діяльності: аграрному виробництві, лісопромислового секторі, рекреаційно-туристичній сфері;

- забезпечення участі владних і управлінських структур в стимулюванні підприємницької діяльності в різних сферах економіки регіону, направлених на стимулювання інвестиційно-інноваційної складової підприємницького господарювання;

- підвищення ролі регіональних банківських структур в напрямку кредитування перспективних форм малого бізнесу.

Реалізація вищевикладених завдань та розроблених регіональних цільових комплексних програм розвитку підприємництва забезпечить підвищення ефективності господарювання та соціально-економічного розвитку регіону.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Розвиток підприємств–суб'єктів підприємницької діяльності Закарпатської області. Статистичний збірник. – Ужгород, 2010. – 248 с.
2. Статистичний щорічник Закарпаття за 2006 рік. – Ужгород, 2007. – 538 с.
3. Статистичний щорічник Закарпаття 2009 р. – Ужгород, 2010. – 544 с.
4. Статистичний щорічник України за 2009 р. – К., 2010
5. Стратегія економічного та соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року. – Ужгород, 2006. – 48 с.